

БІБЛІОТЕЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

Галина СОЛОІДЕНКО

Українська бібліотечна термінологія: традиції, пошуки та здобутки

У статті розглядаються основні етапи становлення фахової термінології. На основі аналізу існуючих термінологічних видань, а також із врахуванням історичних особливостей розвитку, характеризується нинішній стан української бібліотечної термінології, пропонуються рекомендації щодо її удосконалення.

З і становленням України як суверенної держави проблема національної термінології набула державного значення. Терміносистема сучасної української мови є потужною лінгвістичною базою, на основі якої формуються, усталюються та функціонують усі сфери науково-професійної діяльності.

Наукова термінологія – це та частина лексики, яка піддається свідомому втручанню в неї, понад те, вважається, що найближчою до ідеалу термінологія стає тоді, коли вона в своєму формуванні переходить зі стадії природного розвитку в стадію свідомого впорядкування її людиною.

Сьогодні ми спостерігаємо намагання зацікавлених наукових та громадських кіл виробити єдину концепцію термінотворення. Національний університет «Львівська політехніка» проводить серйозну роботу у галузі науково-технічної термінології. Це також видання термінологічних словників у термінографічній серії «СловоСвіт», і проведення міжнародних конференцій, і видання серії збірників наукових праць «Проблеми української термінології», і підготовка низки ДСТУ, що є свідченням роботи фахівців Технічного комітету № 19 в галузі розробки національної термінології [8].

Український мовно-інформаційний фонд, створений у 1991 р. при НАН України, здійснює дослідження системної структури природної мови, розробку інтелектуальних мовно-інформаційних технологій і систем, створення національної словникової бази та інформаційних систем у царині україністики, формування документальної комп'ютерної бібліотеки української мови і літератури.

Фонд започаткував видання серії фундаментальних академічних словників нового покоління під

назвою «Словники України», база якої нараховує 14 випусків електронних версій словників. Це масштабний лексикографічний проєкт – багатотомна серія українських словників та комп'ютерних систем опрацювання українських текстів. На сайтах Українського мовно-інформаційного фонду та НБУВ є уже два видання орфографічного словника, словник антонімів, синонімів, епітетів української мови, українсько-російський словник і російсько-український словник сталих словосполучень. Існує CD-ROM – інтегрована лексикографічна система, яка поєднує парадигми відмінювання, транскрипцію, фразеологію та антонімію понад 150 тисяч лексичних одиниць української мови. У підсумку має бути створена комп'ютерна Українська лінгвістична система словників української мови та онлайн бібліотека української літератури.

З початку 90-х років ХХ ст. в українській термінології спостерігається активна діяльність з відновлення національної ідентичності на всіх мовних рівнях: лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному. Робота в галузі наукової термінології цього періоду якісно відрізняється від роботи, проведеної в першій половині ХХ століття, коли основна увага дослідників зосереджувалася на збиранні термінів шляхом запису з уст спеціалістів-практиків та з літературних джерел, на основі яких співробітники Інституту української наукової мови намагалися створити національну термінологію [1].

Сучасний етап унормування професійної, зокрема бібліотечної, термінології позначений відродженням джерел її виникнення, впровадження та функціонування українською мовою та застосування наукових підходів до проблем розвитку термінології. Видання збірників наукових праць та підручників українською мовою, перехід вищих навчальних закладів на україномовне викладання

Солоїденко Галина Іванівна, н. с. НБУВ.

та формування нових бібліотечних дисциплін у навчальних закладах держави, наявність власних учених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій у ряді установ України заклали передумови до збагачення бібліотечної терміносистеми власними номінаціями як новими, так і забутими, спонукали до глибинного осмислення теоретико-методологічних основ розвитку бібліотечної галузі.

Розглядаючи терміни як особливий об'єкт пізнання, ми звертаємося і до сучасного стану термінологічних систем, і до історії термінотворчості, тому що без історії науки не може бути і самої науки. «Не може бути науки, раз на вислів її недостає термінів...», а «...виробленість наукової термінології свідчить собою про культурний зріст народу, про його культурне становище», – писав І. Огієнко¹.

Загальноприйнятої періодизації розвитку української бібліотечної термінології не існує, однак умовно можна виділити три основних етапи. Упродовж першого з них (20–30-ті роки ХХ ст.) сформувалися основні ідеї та поняття галузі, накопичилася достатньо багата термінологічна база, було закладено підвалини для розробки перших словникових проєктів. Проте, у зв'язку з політичними подіями тих часів цей процес не встиг завершитися.

Другий період (30–90-ті роки ХХ ст.) характерний занепадом в українському термінотворенні. Подальший розвиток бібліотечної термінології здійснювався бібліотечними установами Москви та Ленінграда, впровадженням та поширенням досвіду російськомовного термінотворення. У другому періоді визначилися три основні напрями термінологічної діяльності: перший – теоретико-методологічний – проведення наукових досліджень і узагальнення результатів практичної роботи з упорядкування термінології; другий – лексикографічний – розроблення різного типу термінологічних словників з бібліотечної справи; третій – стандартизація термінів бібліотечної справи. Однак, в Україні вся термінологічна робота зводилася до пошуку еквівалентів російським термінам, в основному за принципом калькування [5].

Третій етап термінологічної діяльності розпочався зі здобуттям Україною незалежності та впровадженням української мови в усі сфери діяльності, в тому числі і бібліотечну.

Зупинимось докладніше на характеристиці кожного етапу. Питання розробки та впорядкування

бібліотечної термінології здавна привертала увагу як учених-науковців, так і окремих організацій. Розвиток бібліотекознавчої науки та її термінології у 20–30-х роках ХХ ст. був тісно пов'язаний з діяльністю Всенародної бібліотеки України (ВБУ), Українського наукового інституту книгознавства (УНІК), представників харківської та одеської наукових бібліотечних шкіл. Цілий ряд відомих учених, фундаторів бібліотечної галузі (Ю. Меженко, К. Рубинський, Л. Хавкіна, С. Сірополко, Б. Комаров, Л. Биковський, В. Іваницький, М. Ясинський, В. Козловський) брали участь у творенні термінології, укладанні словників, підготовці довідників, підручників тощо [7].

Важливим етапом у термінологічному забезпеченні бібліотечної справи було заснування в Одесі 1925 р. Українського бібліографічного товариства (УБТО). Українська секція Товариства виконала величезну роботу з укладання російсько-українського словника бібліотечної термінології, який було надруковано у № 1–2 (4–5) журналу «Бюлетень Одеського бібліотечного об'єднання» за 1926 р. Короткий російсько-український словник бібліотечних термінів – одна із тих термінологічних праць, якими збагатилася українська лексикографія 20-х років. За час, що минув відтоді, надрукована невеличким тиражем (усього 600 прим.) праця стала бібліографічною рідкістю [4].

Науково-дослідним інститутом бібліотекознавства ВБУ ставилося питання про підготовку бібліотечного термінологічного словника. Для вироблення бібліотечної термінології та налагодження контактів з термінологічною комісією ВУАН було створено спеціальну термінологічну комісію у складі відомих фахівців М. Ясинського, О. Полуляха, Л. Грузиненко, Н. Пискорської, О. Чолганської. Термінологічна комісія розробила проєкт інструкції для складання словника українських термінів з книгознавства та бібліотекознавства з паралельним поданням іноземних термінів провідними європейськими мовами. Зібраний комісією словниковий матеріал налічував 3262 картки, однак, у зв'язку з політичними подіями тих часів, даний проєкт не було завершено².

Цей етап став початком свідомого творення термінології бібліотечної справи. У 20–30-х роках вийшли перші українські підручники – «Бібліотечна техніка» Ю. Меженка (Київ, 1921) і «Короткий курс бібліотекознавства» С. Сірополка (Львів, 1924), почала формуватися фахова преса та система ви-

¹ Огієнко І. Правопис і граматична термінологія // Рідна мова. – 1937. – Ч. II. – С. 417.

² Архів Всенародної бібліотеки України, оп. 1, од. зб. 270, арк. 46.

щої і середньої професійної освіти, значно виріс міжнародний авторитет бібліотечної науки. Творче ядро українських бібліотекознавців цілеспрямовано наблизилось до розробки словника української термінології з бібліотечної справи [3].

Дослідження діяльності спеціальних термінологічних комісій та робочих груп, що працювали раніше, аналіз прийнятих ними методичних рішень та проведених організаційних заходів дасть змогу використати накопичений досвід термінотворення, слугуватиме важливим підґрунтям для організації бібліотечної терміносистеми сьогодення.

У процесі формування бібліотечної термінології фахівці визначають такі основні чинники: характер суспільно-політичних умов, у ході яких відбувається становлення термінології; наявність теоретичних розробок, праць, публікацій з даного питання й узагальнення практичного досвіду у виданнях (словниках, довідниках, енциклопедіях, підручниках, нормативних документах та інструктивно-методичних матеріалах).

Для 60–70-х років ХХ ст. характерною ознакою була поява великої кількості російськомовних словникових та довідкових видань, лексиконів, енциклопедій, тезаурусів з інформатики, архівознавства, книгознавства, поліграфії, які містили також велику кількість бібліотечних термінів, іноді їм відводилися окремі розділи. Так, наприклад, «Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів»³ подавав не лише терміни з поліграфії, а й суміжних з нею галузей, у тому числі і бібліотечної. Довідник «Терминология патентования и изобретательства»⁴, виданий Київським будинком науково-технічної пропаганди в рамках заочного семінару «Патентно-ліцензійна робота та винахідництво», містив 460 термінів і понять, усталених у процесі патентно-ліцензійної та винахідницької діяльності, дібраних авторами з метою надання допомоги користувачам у роботі з патентними документами та літературою.

Єдиним україномовним бібліотечним стандартом того часу став Республіканський стандарт УРСР 1743–76 «Скорочення українських слів і словосполучень в бібліографічному описі», прийнятий постановою Держплану УРСР № 101 від 23. 11. 1976 р., який встановив правила скорочення

³ Бова В. І., Доломіно М. П. Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів. – К.: Техніка, 1969. – 114 с.

⁴ Терминология патентования и изобретательства // Киев. дом научн.-техн. пропаганды; Сост.: А. Л. Косарев, И. Ю. Зборовский; Научн. ред. О. М. Вергильев. – К., 1969. – 124 с.

українських слів і словосполучень в описах. Даний стандарт був розроблений Книжковою палатою УРСР відповідно до вимог ГОСТ 7.12–70 «Сокращение русских слов и словосочетаний в библиографическом описании произведений печати».

У 1969 р. Книжкова палата України видала «Довідник з бібліотекознавства і бібліографії»⁵. Це перше в Україні термінологічне видання вводило в широкий науковий обіг близько 2500 термінів і понять, що охоплювали різні питання теорії і практики бібліотечної справи та бібліотекознавства. Виданням довідника фахової української термінології було підведено підсумок процесу термінотворення й узагальнено науково-теоретичні надбання бібліотечної галузі.

Сучасні дослідження термінології бібліотечної справи базуються на визначенні методологічних засад розвитку терміносистеми галузі, потребують уніфікації та стандартизації основних процесів бібліотечної діяльності, передбачають гармонізацію та узгодженість національної та міжнародної фахової термінології. Лексикографічний аспект дослідження дає змогу виявити та проаналізувати основні закономірності розвитку термінології бібліотечної справи з погляду логічної та лінгвістичної системності.

Нині принципово змінилася структура бібліотечного середовища, виникла велика кількість нових понять, запозичених із загальнонаукової сфери, суміжних галузей знань, багато теоретичних питань отримали нові напрями, термінологія яких є неусталеною. Увага розробників термінології акцентується на тому, що об'єктивні критерії для включення термінів у терміносистему та надійні підстави для моделювання їхніх дефініцій можуть бути встановлені лише в результаті цілеспрямованої практичної термінологічної діяльності.

За останнє десятиліття бібліотечна наука та практика збагатилася суттєвими досягненнями, однак дані про них містяться у різних публікаціях (монографіях, наукових працях, фахових збірниках тощо). Причетні до книги (документа) фахівці в процесі організації фондів, їх опрацювання і створення бібліографічних видань подавали бібліотеку як документну систему, формували уявлення про «еволюцію» бібліотеки та її функцій (інформаційної, комунікативної, когнітивної тощо). В теоретичних розробках, де визначалися концептуальні мо-

⁵ Куделько Є. В., Мінц С. Й. Довідник з бібліотекознавства і бібліографії. – Х.: Книжкова палата України, 1969. – 249 с.

делі, термінологія набула особливого значення як інструмент пізнання [10].

Зміни у тлумаченні раніше існуючих термінів відповідно до нового розуміння явищ демонструють адаптованість фахової термінології до соціально-економічних перетворень. Наприклад, дискусії про предмет і об'єкт бібліотекознавства, його зміст та взаємозв'язки з іншими науками, які тривають і нині, сприяють уточненню змісту поняття «бібліотекознавство», розвитку бібліотечної теорії та її термінології. Їх учасники неодноразово відзначали, що виробленню єдиної точки зору і встановленню повного взаєморозуміння з найважливіших питань теорії бібліографії перешкоджає відсутність єдності в бібліографічній термінології, нечіткість і неточність багатьох понять.

У сучасному бібліотекознавстві набуло визнання тлумачення бібліотеки в цілому як інформаційної системи, яка концентрує і надає суспільству для користування інформаційні ресурси в документній формі. З цього погляду вся діяльність бібліотеки є інформаційною, бо її головне призначення – бути комунікаційним посередником у соціальній інформаційній комунікації [11].

Об'єктами дослідження бібліотечної термінології є друкована продукція і особливо лексикографічні праці, словники. Одним з найважливіших джерел виявлення нових термінів є професійна преса. Становлення вітчизняних фахових періодичних та продовжуваних видань, яких сьогодні налічується 15 (до 1995 р. існував лише один щорічник «Бібліотекознавство та бібліографія»), сприяло широкому та багатоаспектному висвітленню термінологічних проблем бібліотечної галузі.

Від 1991 р. в Україні було видано цілу низку спеціальних термінологічних словників з бібліотечної справи, бібліографії, архівознавства, книгознавства та інформатики. «Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів», укладений Науково-технічною бібліотекою Державного університету «Львівська політехніка», вийшов друком у 1991 р., а в 1996 р. – його друге, перероблене і доповнене видання. Невеликі за обсягом словники стандартизованих та найбільш поширених бібліотечних термінів опублікували у 1991–1992 рр. Міністерство освіти України та Харківський інститут культури.

«Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики» видано в 1999 р. Книжковою палатою України. Вивчення та дослідження термінології книгознавства фахівцями провідних установ України, зокрема Національної бібліотеки України імені В. І. Вер-

надського та Книжкової палати України, триває багато років і є традиційним у процесі розвитку книгознавства. У 2003 р. вийшов друком «Словник книгознавчих термінів»⁶, який уклали фахівці у галузі книгознавства згаданих установ. Словник нараховує 1400 книгознавчих термінів, і, як зазначили самі автори, він розглядається як етапний у підготовці галузевої енциклопедії та довідкової бази для подальшої термінологічної діяльності. Терміносистема словника включила багато нових понять, відсутніх у попередніх виданнях, пов'язаних з прийняттям нормативно-правових актів України, національних стандартів, програм розвитку видавничої справи та збереження книжкових пам'яток.

Попри наявність окремих вдалих словників, передусім суміжногалузевої термінологічної лексики, загалом українське бібліотечне словникарство не тільки не забезпечує належним чином потреб галузі, а й помітно відстає сьогодні в якісних і кількісних показниках від рівня, досягнутого сусідніми країнами. Наприклад, у Польщі, Чехії, Німеччині починаючи ще з 50-х років ХХ ст. видавалась велика кількість довідкових, словникових та енциклопедичних видань з бібліотечної справи, книгознавства та інформатики, накопичено достатній досвід з питань термінотворення, і не тільки національний, але і міжнародний. Так, у Польщі були видані: п'ятимовний тлумачний «Настільний словник бібліотекаря» (1955), «Довідник бібліотекаря» (1956), «Енциклопедія науки про книгу» (1971), «Словник діячів польської книги» (1972), «Енциклопедія сучасної польської бібліотечної справи» (1976), «Термінологічний словник з інформатики» (1979) та ін.⁷

На жаль, ні в бібліотечній справі, ні в суміжних науках немає досліджень, які б вивчали частотність вживання термінів, відсутні й частотні словники. В результаті, ступінь репрезентативності джерел повинна встановлюватися на основі їх досконалого вивчення.

З 1993 р. стали виходити національні термінологічні стандарти з бібліотечної справи, бібліографії та суміжних галузей. І незважаючи на те, що дані стандарти не позбавлені окремих недоліків,

⁶ Словник книгознавчих термінів / В. Я. Буран, В. М. Медведєва, Г. І. Ковальчук, М. І. Сенченко. – К.: ТОВ «Видавництво Аратта», 2003. – 160 с.

⁷ Бахтуріна Т. А. II Международное совещание экспертов национальных библиотек восточноевропейских стран на тему «Разработка многоязычного словаря по каталогам» // Библиотекосведение и библиография за рубежом. – 1991. – Вып. 128. – С. 100–111.

спричинених поспішністю в їх розробці, грішать неточностями щодо науково-теоретичних здобутків сучасного бібліотекознавства та потребують фахової мовної експертизи, все ж значення їх у формуванні української бібліотечної термінології досить вагоме.

Розробка таких документів, як класифікатори, тезауруси, рубрикатори, що спрямовані на створення і впровадження україномовних класифікаційних систем і в яких широко представлена термінологія різних галузей знань, має власні національні особливості і характеризується деяким хронологічним відставанням від Західної Європи та США. У 2000 р. Книжковою палатою України видана перша редакція перекладу таблиць УДК українською мовою у двох томах: перший том – самі таблиці, другий – алфавітно-предметний покажчик (95 тис. понять). Створено також аналог на машиночитаних носіях, який є інформаційно-бібліографічною системою та гіпердовідником сучасної української наукової термінології. В процесі наукового редагування таблиць УДК приводилися до спільного знаменника граматичні норми, правопис, транслітерація, уніфікувалася та узгоджувалася сучасна українська наукова термінологія.

Інформаційно-пошуковий тезаурус у 2004 р. видала Національна парламентська бібліотека України. Це універсальний за змістом україномовний словник, що налічує 35 тис. лексичних одиниць, розроблений для опрацювання документної інформації, котрий є інструментом для створення предметних рубрик у процесі каталогізації та пошуку інформації. Тезаурус призначений для працівників бібліотечних та інформаційних установ, які займаються індексуванням документів, а також для користувачів бібліотек.

Національний формат представлення бібліографічних даних УКРМАРК розробляється міжвідомчою робочою групою бібліотечних фахівців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України та Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка з урахуванням чинних правил і традицій вітчизняної каталогізації, а також світових тенденцій представлення бібліографічних даних в електронному середовищі. У ході розробки формату було вирішено ряд таких наукових завдань, як адаптація іноземних термінів до вітчизняної бібліотечної технології та термінології, термінологічне визначення електронних ресурсів як щодо нового виду об'єктів каталогізації та методики складання бібліографічного опису.

Показником зростання зацікавленості до цієї проблеми стало поживлення термінологічної діяльності в різних міжнародних і національних організаціях (комісіях, комітетах тощо), таких як Міжнародна федерація з документації, Міжнародна організація зі стандартизації, Міжнародний центр наукової і технічної інформації, ІНФОТЕРМ та інші [6].

Основною формою міжнародного співробітництва в термінології є створення двомовних і багатомовних термінологічних словників з бібліотечної справи. Тому вивчення організації термінологічної діяльності за рубежем та участь держав у міжнародних словникових проектах є необхідною умовою подальшого розвитку української бібліотечної термінології.

До нинішнього року в Україні майже не існувало перекладних словників з бібліотечної справи. Покращити стан справ з вивчення та дослідження зарубіжної, а саме англійської термінології зможе «Англо-український словник бібліотечної термінології» (автор Стрішенець Н. В.), який буде виданий НБУВ у 2004 році. Він включає близько 6 тис. термінів з бібліотекознавства, інформаєзнавства, бібліографії, книгознавства, книговидання, архівної справи, значна частина яких виникла протягом останнього часу. Даний словник стане в нагоді бібліотекарям, які вивчають іноземний досвід та документи міжнародних бібліотечних організацій, а також іноземним фахівцям та студентам, які приїждять в Україну за програмами обмінів, на конференції та семінари.

Сучасна українська бібліотечна термінологія активно поповнюється новими термінологічними одиницями – переважно запозиченнями з англійської мови. Одним із шляхів засвоєння таких запозичень є поєднання їх з власномовними або давно запозиченими термінами, наприклад: Інтернет-видання, веб-сторінка, маркетинговий аналіз, бізнес-план. Незважаючи на те, що українська мова частково асимілює чужі слова, все ж надмірна кількість англіцизмів створює загрозу національній терміносистемі [9].

Ми переконані, що кількість термінів-інтернаціоналізмів буде, безумовно, зростати. Збільшення їхньої кількості у сучасній мові науки та техніки також відображає тенденції міжнародного кооперування, інтеграції багатьох галузей, об'єднаних зусиль учених і фахівців різних країн з метою високоефективного обміну досвідом, професійної комунікації. Така тенденція особливо характерна для молодих галузей науки, як наприклад, терміносистема інформатики. Тому й напрошується за-

гальний висновок: почуття мовного патріотизму слід раціонально поєднувати з досягненнями всієї світової культури [2].

Бібліотечні фахівці вважають, що українська бібліотечна термінологія повинна формуватися з урахуванням трьох факторів: надбання найпоширеніших термінологій розвинених країн світу (зарубіжний досвід); позитивної практики бібліотечної термінологічної діяльності колишнього Радянського Союзу, яка в багатьох аспектах була передовою і прогресивною, і досвіду українського термінотворення за останні роки у різних галузях знань.

Розвиток бібліотечної термінології на даному етапі є питанням складним, суперечливим і суб'єктивним.

Складним – у зв'язку з тим, що сьогодні в Україні відсутні організаційні структури (комітети, комісії, робочі групи), які б систематично займалися проблемами розробки та усталення бібліотечної термінології. У великих бібліотеках немає структурних підрозділів (секторів, груп) та фахівців, до обов'язків яких входили би формування баз даних професійної термінології та видання термінологічних словників. Жодної конференції, семінару чи секції не було присвячено питанням формування та розвитку української бібліотечної термінології упродовж 80–х років ХХ ст. Малочисельність фахівців, що займаються термінологічною роботою, неузгодженість їхніх дій і недостатня професійна підготовка, дослідження, що тривають десятки років, відсутність програмного забезпечення є гальмом у вирішенні цієї проблеми.

Суперечливим – тому, що бібліотечна термінологія широко відображається у бібліотечному законодавстві, національних стандартах та лексикографічних працях (словниках, довідниках). А якщо долучити сюди і проблеми українського правопису, то стає зрозуміло, що увесь цей комплекс документів є неузгодженим, повним суперечностей та розбіжностей. Перед фахівцями бібліотечної справи постало відповідальне та дуже нелегке завдання, пов'язане з аналізом і структуруванням термінологічної системи галузі.

Сьогодні невпинно зростає кількість словникових видань, підготовлених окремими авторами, творчими колективами, професійними товариствами, термінологія яких часто грішить неточністю граматичних норм, правопису, транслітерації та технічною недосконалістю. На нашу думку, доцільно було б створити відповідну фахову комісію, до повноважень якої входили б питання аналізу та

соціально-наукової оцінки термінів і лексичних одиниць, яка б контролювала видання галузевих словників, адже без її рекомендації словники вважаються авторською працею і не мають нормативно-рекомендаційної чинності.

Упорядкування термінології – безперервний процес, оскільки розвиток бібліотекознавства і всієї бібліотечної справи триває постійно, про що свідчать скасовані стандарти та застарілі словники. Чимало термінів залишаються в терміносистемі, але змінюють свої значення; деякі поняття, вже сформовані в терміни, не набули до цього часу чітко окреслених визначень. Виникають нові поняття, котрим необхідно дати точне тлумачення, визначити їх місце в системі понять галузі.

Рівень розвитку досліджень бібліотечної термінології визначається термінологічними розробками та напрацюваннями. Зростання кількості наукових праць, підручників та інших матеріалів, а отже і збільшення потреби в унормованій науковій термінології зумовило появу публікацій з аналізом стану та тенденцій розвитку термінології. На жаль, спеціальних розробок, пов'язаних з принципами творення термінологічної бібліотечної системи, обмаль. Винятком є статті та наукові розвідки, присвячені дослідженням окремих термінів та тематичних груп термінів. З'ясування особливостей формування та розвитку бібліотечної термінології, що здійснюється НБУВ, стане важливим підґрунтям для підготовки серії довідкових видань: словників, довідників, енциклопедій; дасть змогу на високому професійному рівні здійснювати експертизу термінологічних видань та ДСТУ, становитиме інтерес не тільки для досліджуваної галузі, але й для суміжних галузей, зокрема, документознавства, книгознавства, інформатики.

Суб'єктивним – через те, що основними джерелами бібліотечної термінології є насамперед монографічні, дисертаційні видання та підручники. Вони відображають сучасний стан бібліотекознавства, матеріал у них систематизований і, як правило, вміщує значну кількість термінологічних визначень та понять, автори їх – видатні вчені, бібліотекознавці. Проте саме тут суб'єктивізм простежується досить чітко. П'ять професорів, що розвивають українське документознавство, створюють і власний понятійний апарат. Принципові розбіжності між фахівцями в тлумаченні основних понять документознавства змушують укладачів словників брати на себе роль арбітрів з найрізноманітніших питань. Розплутування «термінологічних вузлів» в умовах недостатньої розробленості значної кількості бібліотекознавчих проблем є надзвичай-

но складним і копітким процесом. Труднощі виникають не тільки в тому, якому термінові надати перевагу у тому разі, коли їх існує більше п'яти, а інколи і десяти, а й у неможливості встановити їх супідрядність.

Оцінюючи стан справ у термінології бібліотечної справи, слід визнати його як незадовільний, і, на думку фахівців, не слід замовчувати проблемність питань, які потребують негайного вирішення. Перш за все необхідно розпочати активно втручатися в процеси термінотворення. Якщо, порівняно недавно, кожний новий термін, який означав нове поняття, встигав пройти тривале «випробовування часом», то нині виникло безліч термінів, які базуються на неусталених поняттях, котрі ще не отримали чіткого визначення. Слід визнати, що процес «природного відбору» термінів занадто уповільнений і нині не може вважатися задовільним. Сьогодні має бути створене підґрунтя для оперативного реагування і широкого обговорення та прийняття нових термінів. Для вирішення цього питання в країні необхідно організувати «термінологічну службу», до складу якої входили б фахівці широкого кола, як бібліотекознавці, так і книгознавці, архівісти, документознавці, інформаційні працівники, лінгвісти, програмісти.

Звісно, помилково було б вважати, що зі створенням такої служби все одразу піде на лад. Закони, за якими слова входять до загального вжитку або виходять з нього, є складними. Так, наприклад, професор Г. М. Швецова-Водка досить переконливо та вмотивовано обґрунтовує термін «технотронні документи» як узагальнюючий для документів, які характеризуються технічним походженням, способом запису інформації (кінофотофонодокументи, мікрографічні документи, оптичні диски, документи, створені із застосуванням комп'ютерної техніки), та рекомендує його для використання в архівознавстві, джерелознавстві та бібліотекознавстві. Однак даний термін поки ще не вживається.

Суттєвим недоліком є те, що питома українські терміни творяться надто пізно, коли кальки вже вкорінилися та активно використовуються фахівцями в практичній діяльності. Разом з тим, стан справ з «некерованістю» вживання термінів далеко не безнадійний. Тут є багато засобів впливу, вирішальну роль серед яких повинні відіграти редакції всіх фахових видань. Але для цього вони повинні мати готові термінологічні нормативи, рекомендації, переліки найбільш проблемних термінів та понять. Слід активно втручатися у справу творення нових термінів. Причому процес фор-

мування наукових термінів і терміносистем має стати врешті-решт керованим.

На думку фахівців, поліпшенню стану термінології у бібліотечній галузі можуть сприяти такі заходи:

- ✓ організація та цільове фінансування діяльності тимчасових творчих колективів, які будуть працювати над створенням термінологічних словників та створювати бази даних профільної термінології;
- ✓ упровадження у фахових журналах словникових рубрик, у яких будуть регулярно висвітлюватися проблеми термінотворення;
- ✓ оснащення всіх без винятку наукових монографій і збірників термінологічними словниками, предметними покажчиками – без чого наукова праця не може бути рекомендованою до друку та братися до уваги при вирішенні кваліфікаційних питань;
- ✓ відновлення практики видання спільними зусиллями досвідчених авторитетних фахівців різних галузей таких фундаментальних праць, як, приміром, енциклопедичний словник «Книговедение» (М., 1982). Він може бути зразком для численних аматорів, які нині, за браком опублікованих наукових розробок, самотужки створюють невеликі за обсягом термінологічні словнички. Це сприятиме уникненню численних помилок, «інформаційного шуму», тиражування авторських словотворів, неунормованих термінів;
- ✓ уникнення сумнівної практики видання словників без попереднього обговорення методичних засад їх підготовки. Слід видавати пробні випуски таких словників для широкого ознайомлення фахівців і конструктивної критики, з метою запобігти помилкам.

Для здійснення окреслених проблем потрібне об'єднання зусиль учених різних сфер знань, що працюють над проблемами термінології, для створення єдиної термінологічної школи.

На завершення, перефразувавши професора Единбурзького університету з теоретичної лінгвістики Дж. Лайонза, можна сказати, що термінознавство – наука нормативна, а не описова: головне завдання термінолога полягає не в описі того, як говорять і пишуть фахівці, а в приписі того, як вони повинні говорити і писати, і тут має бути ще багато зроблено.

Список літератури

1. Качан І. Українське термінознавство 1990-х років // Про український правопис і проблеми мови. – Нью-Йорк; Львів, 1997. – С. 201–207.

2. *Кияк Т.* Українська термінологія як фактор державності української мови // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології : Наук. зб. пам'яті Миколи Трохименка. – К.: Ред. вісника «Ант», 2002. – Т. 1. – С. 43–51.
3. *Комова М. В.* Документознавча термінологія: Навч. посібник. – Львів : Вид-во Націон. ун-ту «Львівська політехніка», 2003. – 168 с.
4. Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології // Бюлетень Одеського бібліотечного об'єднання. – 1926. – Вип. 1–2 (4–5). – С. 5–19.
5. *Пахольченко Л. М.* Українська бібліотечна термінологія: пошуки шляхів розвитку // Пріоритетні напрями розвитку бібліотечної справи в Україні: Міжрегіон. наук.-практ. конф. (24–25 берез. 1993 р.): Тез. доп. та повід. – Рівне, 1993. – С. 55–56.
6. *Рицар Б.* Про досвід термінологічної праці в Україні // Українська термінологія і сучасність : Зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 87–90.
7. *Солоїденко Г.* Розвиток бібліотечної термінології в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.) // Бібл. вісник. – 2003. – № 4. – С. 23–33.
8. *Стрішенець Н.* Розвиток професійної термінології як засобу взаєморозуміння між бібліотекарями різних країн // Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 51–58.
9. *Трач Н. С.* Термінологія сучасного законодавства України (лексичний аспект) // Наукові записки КМА. Том 22. – Ч. 1. – К. : «КМ Академія», 2003. – С. 27–31.
10. *Чачко А. С.* До сучасного термінологічного словника з українського бібліотекознавства: 2002 рік // Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 13–26.
11. *Швецова-Водка Г. М.* Інформаційна діяльність бібліотеки: термінологічний підхід // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 242–246.

Рецензії

Оксана КЛИМЕНКО

Новий погляд на історію української рукописної книги

(Рец. на кн.: Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні Х–XVIII ст. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 188 с.; іл.)

Останніми роками значно активізувалися дослідження у царині вітчизняної книжкової справи, зокрема з'явилось чимало видань, присвячених історії української друкованої книги, а от фундаментальних праць, присвячених рукописній книзі, не було, що, ймовірно, зумовлено малочисельністю фахівців з даної тематики в Україні. Нещодавно побачила світ монографія відомого вченого-книгознавця, доцента ЛНУ Віри Фрис, у якій вперше в українській історіографії подається систематизована, всебічно висвітлена і комплексно викладена історія розвитку кириличної рукописної книги з часу її появи на українських землях до XVIII ст. на основі обширного матеріалу, здобутого автором у процесі багаторічних досліджень, вивченні численних літературних та архівних джерел. Основну увагу зосереджено на ключових питаннях, пов'язаних з книжковим репертуаром, осередками та регіонами книгописання, особливостями письма та оформлення, пограничними записами та інформацією, яку вони містять, причинами втрат, збереженими примірниками, книгозбірнями.

Книга складається з двох частин. У першій вміщено пояснення поняття «книга», історіографію теми, нову версію періодизації історії книги в Україні, особливості появи письмен на наших теренах, а також охарактеризовано типи письма та стилі оформлення рукописної книги, класифіковано інформацію, яку містять пограничні записи та помилки переписувачів, досліджено функціо-

нальну диференціацію та персоніфікацію давньої книги. Слід наголосити, що у розділі «Поява писемності на наших землях» автор ретельно розповідає про знаряддя письма, матеріали (чорнило, фарби, пергамент, папір), формати, оправи, окуття. Друга частина хронологічно поділена на два розділи: у першому, який охоплює період сакрального статусу книги (Х – першої половини XVI ст.), відтворено умови та причини появи кириличної книги, її розквіт та занепад, описано збережені кодекси і пограничні записи на них, вказано осередки книгописання, імена та соціальне становище замовників, користувачів і переписувачів, вміщено інформацію про міграцію рукописів та ціни на них. У другому розділі, який відповідає періоду десакралізації книги (кінець XVI – перша половина XVIII ст.), досліджується типологія, зміна репертуару та регіональні особливості рукописної книги, аналізуються збережені кодекси та їх оформлення, розкриваються взаємовпливи рукописної та друкованої книги.

Оформлення даного видання стилізовано під давні книги: частини та розділи відкривають майстерно виконані заставки, а завершують різноманітні кінцівки. Монографію доповнюють чорно-білі та кольорові ілюстрації, які сприяють кращому розумінню викладеного матеріалу, науково-допоміжний апарат включає перелік рукописів за століттями, покажчик географічних назв та покажчик осіб.

Монографія, розрахована на книгознавців, культурологів, філологів, стане в нагоді усім, хто цікавиться історією вітчизняної книги та культури.

Клименко Оксана Зіновіївна, н. с. НБУВ, канд. іст. наук.